

Posudek na diplomovou práci Pavla Dolečka Individualismus u F. A. Hayeka

Diplomová práce Pavla Dolečka je vynikajícím filozofickým rozbořením Hayekova myšlení, který poskytuje epistemologický klíč k Hayekově konzervativně liberální politické filozofii. Jedná se o pozoruhodný pokus najít jakýsi „archimédovský bod“ Hayekova myšlitelského díla, z něhož se srozumitelné stanou a přehledné budou hlavní teorie a poznatky z různých oblastí vědění, kterým se Hayek věnoval s neúnavnou pílí a po dlouhou dobu svého života. Doleček nazývá tento pevný hayekovský bod „antropologickou či epistemologickou tezí,“ kterou v práci hodlá odhalit a prozkoumat v několika hlavních kontextech, ve kterých Hayek svou epistemologii formuloval. Dolečkův interpretační výkon je znamenitý a patří v českých poměrech k tomu nejlepšímu, co o Hayekově myšlení bylo napsáno. Nicméně neodpustím si poznámku, že snaha vidět jednotu v rozmanitém teoretickém díle, jež bylo psáno v různých dobách za různých životních a společenských poměrů, může být ošidná. Quentin Skinner tuto touhu po zachycení jednoty myšlení daného filozofa, kterou označuje za předpoklad koherence, považuje dokonce za metodologickou chybu. Tato poznámka ovšem nic nemění na tom, že takové pokusy o nalezení myšlitelského ohniska teoretikové často podnikají a Dolečkova práce je v českých poměrech vynikajícím pokusem promyslet Hayekovo myšlení od základů.

Ohniskem Hayekova myšlení se pochopitelně stává individualismus, který Doleček zachycuje ve třech úrovních jako ontologický, metodologický a politický individualismus. Struktura práce, jež sleduje tyto úrovně, je proto přehledná a výklad logicky uspořádaný.

1) Autor nejprve poskytuje analytický rámec k těmto úvahám a osvětluje samotné toto rozlišení, přitom originálně odlišuje dvě roviny analýzy: a) epistemologické možnosti jedince (tedy něco jako epistemologická „definice“ individua), b) kontext, ve kterém je zkoumán jedinec příslušně epistemologicky definovaný (třeba přirozený stav). V této kapitole potom autor poučeně rozebírá epistemologické teze Hobbesa, Locka a Rawlse, kritizuje kontexty, ve kterých své teorie formulovali a odlišuje od těchto autorů Hayeka.

Osobně nemám problém s tím, že autor hovoří o epistemologické tezi a nikoli o antropologii, ačkoli u Locka a Hobbesa jde nepochybně o plnohodnotnou filozofickou antropologii, neboť oba nabízejí silnou (obsažnou) teorii lidské přirozenosti. Nicméně podotýkám, že Rawls výslovně takovou obsažnou antropologii odmítá a spokojuje se pouze s epistemologickými předpoklady pojmu morální osoby. Právě zde je ovšem otázkou onen předpoklad koherence, který snaha o stanovení epistemologické teze sebou nese. Jenomže zrovna Rawls je příkladem liberála, u něhož takovou koherenci epistemologické teze nelze předpokládat, když u něj prokazatelně došlo k velkým posunům od Teorie spravedlnosti z roku 1971 k Politickému liberalismu z roku 1993 přinejmenším v pojmu morální osoby. Rawls nejprve vycházel z teorie společenské smlouvy a racionální volby za závojem nevědění, ale později morální schopnosti individua spíše chápal jako kulturní produkt historie a demokratické tradice. Takže s jistotou mírou nadsázky lze říci, že od racionální volby v podmínkách původní situace přešel Rawls k užívání veřejného rozumu mezi členy amerického nejvyššího soudu.

Dvě poznámky: Předně na s. 13 autor tvrdí, že pro Hobbesa je vhodnější termín diktát rozumu než příkaz rozumu, když jde o pojetí přirozeného zákona. Nevím, jestli je to výstižné pojmenování. Sice Hobbes je voluntarista a diktát vskutku zní voluntarističtěji. Nicméně u Hobbesa zrovna rozum není tou nejvyšší volní autoritou, neboť, jak praví „síla slov je slabá“, a to i síla slov rozumných. Vedle rozumu se musí objevit i temná autorita. V žádném případě však nevidím důvod, proč by důvodem vhodnosti označení diktát mělo být to, že Hobbesova argumentace je pozitivistická. Hobbes určitě netvrdí, že zákon je to, co si ta která pozitivní

politická moc zamane – to je přílišné zjednodušení Hobbese. Odkaz na Hollandera mě nemůže přesvědčit o opaku. Za druhé s. 19: Autor zde docela poučeně vysvětluje rozdíly metodologického, ontologického a politického individualismu s využitím Taylorova rozlišení na otázky ontologické a obhajoby morálního postoje. Nicméně v rámci do-vysvětlení ontologické roviny cituje Loužka, že reálně existují jen jedinci a společnost je výtvozem mysli, což považují za krajní a neobhajitelnou pozici, kterou liberálové běžně, pokud nepatří k vymřelému druhu mentalistů, nezastávají. Je radno odlišovat dvě otázky: i) metodologickou otázku, co je prvotní a co druhotné při vysvětlování reálných faktů, kdy k sociálním faktům, které mohou přece reálně existovat, patří i sociální celky, jako je parta, rodina, a třeba i národ, ale liberálové tvrdí, že to jsou druhotné a odvozené existující entity, ii) metafyzickou otázku: co je reálně existující a co je vymyšlené, kdy je vskutku odvážná pseudometafyzická teze, že sociální útvary jsou vymyšlené a reálně existují jen individua. To není ekonomie, ale třetihorní metafyzický psychologismus. Vyjadřuje-li se tak Hayek, když tvrdí, že sociální fakta jsou produkty mysli, tak v tom není třeba hledat tento plochý psychologismus, ale dobový vliv empiriokriticizmu Ernsta Macha, který postihl celou rakouskou ekonomickou školu v jejím učení o užitku, a nejenom rakouskou ekonomickou školu.

A ještě gramatická poznámka. Autorův text, ač je filozoficky náročný, je psán srozumitelně a opravit se podařilo původní gramatické prohřešky. Nicméně pozornosti zřejmě uniklo jméno nakladatelství Routledge na s. 9. ani jeden z pokusů není správný (Rouledge, Routlige).

Ve druhé kapitole autor poučeně vysvětluje, jak Hayek i Mises měli podobnou teoretickou ambici, když chtěli prohloubit metodologický individualismus v obecnou metodologii společenských věd, nicméně oba tak učinili docela odlišně. Za zdařilý a inovativní považují proto srovnání Hayekovského metodologického individualismu s Misesovou praxeologií, která vede k metafyzickému individualismu. Doleček zde zdařile ukazuje, že Hayekův metodologický individualismus je svým způsobem vstřícný k historismu a respektuje mnohotvárnost sociální skutečnosti, když bere v úvahu omezenost lidského poznání. Nicméně pořád je otázkou, zda ekonomický imperialismus, který u Misesa nepochybně najdeme, není rovněž stanoviskem Hayekovým. V tomto ohledu Popperovský fallibilismus je obecnou metodologií, která nepriviliguje ekonomické pojetí člověka, zatímco Hayek podobně jako Mises patří k ekonomům, kteří z ekonomického myšlení chtěli udělat vzor společenské vědy. Pak ale rozdíly zjištěné mezi Misesem a Hayekem jeví jako méně významné. Nicméně poukaz na to, že Hayek zásadně chápe člověka jako společenskou bytost spojenou s druhými v různých kontextech - v aktech směny, komunikace, v právním řádu atd. považují za plodný příspěvek k diskusi. Tato teze umožňuje dobře pochopit význam, který pro Hayeka má snaha vysvětlovat jednání člověka nikoli z cílů jeho jednání a vlastních zájmů, ale s ohledem na instituce a řád, v němž se člověk nachází a který v jednání musí respektovat, aby byl úspěšný.

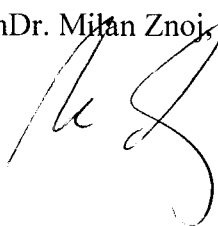
Za hlavní přínos autorovy práce považují výklad toho, že individualismus u Hayeka je radno chápat jako adaptaci (efektivní, svobodomyšlnou) na zásadní lidskou neznalost. Člověk by řekl, že je zde možno hledat spojnicí Hayeka s konzervatismem, ale autor se nepokouší lovit v konzervativních vodách, spíše se snaží tento ideový leitmotiv spojit s obhajobou liberální teze, že pouze jedinec i v této situaci nevědění je sám soudcem svých zájmů a cílů jednání. A tak čteme práci, která nehledá spojnicí liberalismu s konzervatismem, ale snaží se oprostit Hayekův liberalismus od zjednodušených výkladů známých v publicistickém diskurzu, který je bohužel vlivný i ve společenských vědách.

Ve třetí části, kde je tématem svoboda, se objevuje pozoruhodný motiv Hayekovy kontextualizace svobody, který autor nazývá „zkantovštění“ Hayekova politického liberalismu. Mám na mysli zvláštní způsob, jak se do Hayekových úvah dostává idea právního státu, neboli institucí, která musí jedinci brát v úvahu ve svém jednání, aby byli úspěšní v dosažení svých cílů. Právní stát najednou zaručuje, že jedinci, i když jsou omezováni ve své svobodě, tak zůstávají maximálně svobodní. Zde se vrací téma Rawls a Hayek způsobem, který by vyžadoval podrobnější rozbor. Pokud by ona kontextualizace liberalismu, jak o ní uvažuje autor, měla znamenat, že svobodné jednání je legitimně omezeno právním státem, pak se Hayek neliší významně od Rawlse. Neboť také Rawls uvažuje o tom, jak lze liberální svobodu férově pěstovat v hranicích právního státu. Jenomže Hayek onu kontextualizaci míní dalekosáhleji – nejenom jako zasazení svobody do rámce právního státu, ale také jako zasazení svobody chování do evolučního procesu vytváření institucí. Pak ovšem vzniká otázka: Proč vůbec věřit evoluci institucí, že se dopracují k právnímu státu? Rawls navrhuje určitou teorii ospravedlnění institucí právního státu v podmínkách původní situace, jenomže Hayek svůj evoluční optimismus není schopen obhájit. Odkaz na Huma na s. 59 nepovažuji za uspokojivé vysvětlení této záhady.

V části věnované srovnání Hayeka a Poppera autor s velkou znalostí věci nachází styčné body v jejich pojetí kritického racionalismu, jež je liberální, oproti metafyzickému racionalismu, jež vede k nepravému individualismu. Činí tak slučitelné hayekovskou kritiku osvícenského konstruktivismu a popperovské pojetí fallibilismu. Nicméně toto spojení Hayeka a Poppera v jedné argumentaci může být pořád docela ošidné, jak ukazuje Talmonovo pojetí totalitární demokracie, které spojuje Popperovu definici liberální demokracie jako metody pokusu a omylu při řešení politických otázek na jedné straně a na straně druhé Hayekovu kritiku scientistického konstruktivismu, když Talmon hledá původ totalitní demokracie ve francouzském osvícenství. Výsledný obraz, jak jej podává Talmon, je ovšem hodně nepovedený, protože popperovský kritický racionalismus takto manicheisticky proti osvícenskému racionalismu postavit nelze. V každém případě ale platí, že Dolečkovo srovnání Poppera a Hayeka vypadá mnohem přesvědčivěji.

Závěrem opětovně konstatuji, že diplomová práce Pavla Dolečka je vynikajícím filozofickým počinem, a navrhuji klasifikovat ji známkou výborně.

Doc. PhDr. Milan Znoj, CSc.

V Praze dne 15. 5. 2010